

KAPITOLA 2

Antropologie a sociologie daru. Kořeny evropské filantropie

« *À l'occasion de fêtes patronales,
de mariage, de communion ou d'enterrement,
il faut être grand seigneur.* »¹⁶
Marcel Mauss (1872–1950)

System darů a jejich výměn byl etnografy, sociology a antropology s velkým zájmem studován v rámci různých kultur a společností odlišných historických epoch. Dodnes inspirativním je dílo francouzského sociologa a antropologa Marcela Mausse (synovec a žák Émila Durkheima) z roku 1924 nazvané *Esej o daru*. Mauss (1872–1950) se zamýšlí nad charakterem darování a jeho společenskou funkcí, přičemž formuluje v této souvislosti tezi o tom, že nabídnutí jiného daru za dar přijatý představuje nejdůležitější morální pravidlo.

Podle Mausse mají slavnostní (hodnotnější) dary jiný smysl než prostou směnu předmětů, jde v nich především o vytváření společenských závazků, které následně udržují a podporují sociální kohezi. Pracuje proto s pojmem totálních (absolutních) závazků, jež vymezuje jako vzájemné služby a protislужby, které se formálně realizují na principu dobrovolnosti, vymezuje a od daru odlišuje pojem **almužny** (tu spojuje především s židovstvím, křesťanstvím a islámem a chápe ji jako výsledek mravního pojetí daru a oběti, kdy bohové v případě almužny přenechávají svůj podíl chudým a dětem) a dále rozebírá pojetí darů v různých právních systémech.¹⁷

Podobných vlastností a charakteristik si všiml i další francouzský filozof a antropolog, představitel strukturalismu Claude Lévi-Strauss (1908–2009), který vidí směnu darů jako strukturu reciprocity (jakési zavazující vzájemnosti),

¹⁶ U příležitosti svátků církevních patronů, svateb, svatého přijímání či pohřbů je třeba být „velkým pánem“, tj. projevit kromobyčejnou štědrost.

¹⁷ Své teoreticko-morální postuláty posléze ověřuje v prostředí Polynésie a tamějších kmenových společností a přichází s formulací tří základních povinností, které se k instituci daru v těchto kulturách vážou: 1. povinnost oplácet přijaté dary, 2. povinnost dary poskytovat a konečně 3. povinnost dary přijímat. Srov. MAUSS, M. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: SLON, 1999.

kteřá přesahuje prostou směnu statků a hodnot. Ekonomickou dimenzi darování podrobněji analyzoval další francouzský sociolog Pierre Bourdieu (1930–2002). Interpretoval totiž dar jako prostředek k získání sociálního kapitálu. Sledoval přitom jakési drobné neviditelné předivo spojené s darem a využitelné při určité další příležitosti. Ve své stati *Ekonomie symbolických statků* doplňuje předcházející poznatky a akcentuje zkoumání časového odstupu mezi darem a protidarem. Časový interval mezi poskytnutím daru a jeho oplacením (protidarem) – dle něj – dovoluje zastřít skutečnost, že ve své podstatě jde o směnu (něco za něco). Upozornil na to, že v určitých společenstvích je dar dokonce vnímán jako neštěstí, resp. omezující povinnost dar oplatit.¹⁸

Různý charakter daru odlišitelný podle společenské příležitosti, při níž je poskytován, přivedl francouzského antropologa Molese na rozlišení čtyř základních funkcí daru, resp. jeho metamorfóz.

- a) Předně vnímá dar jako platbu: takový dar předpokládá konsensus (verbalizovaný či nikoli) o poskytnutí protiplnění, tj. reciprocitu, kterou mohou strany pochopitelně vnímat odlišně. Dar jako úplata se může snadno stát úplatkem, je-li poskytován za hranicemi etiky.
- b) Dále odlišuje dar jako rituál stávající se součástí obřadů (svátky, narozeniny, promoce, svatba, pohřeb atp.), které oddělují význačné etapy života jedince; takový dar na ně upozorňuje, dodává jim smysl a udržuje kontinuitu rodu.
- c) Dar ovšem může plnit funkci ryze symbolickou, když je kupř. vyjádřením vděčnosti za již dříve poskytnutou službu či plnění; může být rovněž oceněním za určitý postoj nebo žádoucí chování a nesleduje tak důsledně reciprocitu (dar učitelům na konci školního roku, dar zdravotnímu personálu za ošetřování v nemocnici).
- d) Dar – poněkud navzdory své podstatě (asynallagma) – může být vnímán jako součást obchodu (kupř. sponzorství); jeho výše a vhodnost bývá předmětem podnikatelské etiky.¹⁹

Kořeny evropského „dárcovství“, resp. filantropie vůbec však sahají nepochybně dále než do 19. století, nalézáme je již v období antickém.²⁰ V antické filozofii měla nicméně podstatný význam reciprocita (vzájemnost), kdy dárcé by

¹⁸ Zavádí termín symbolický kapitál, jímž charakterizuje kumulaci kapitálu vděčnosti, který subjektu dává možnost uplatňovat symbolický vliv v dalších sociálních interakcích. Dále viz BOURDIEU, P. *Teorie jednání. Kapitola 6. Ekonomie symbolických statků*. Praha: Karolinum, 1998, s. 121 a násl.

¹⁹ RIEGEL, K. *Ekonomická psychologie*. Praha: Grada, 2007, s. 83.

²⁰ O velkém zájmu o tuto problematiku svědčí i známý spis římského politika, spisovatele a filozofa Seneky – Srov. Seneca, L. A. *De beneficiis (O dobrodíních)*. Praha: Svoboda, 1992, v překladu Václava Bahníka.

za svůj dar měl vždy něco dostat, byť pravidelně jen v rovině symbolické či nehmotné. Dar byl – více než snahou obohatit majetkovou sféru druhého či aktem soucitu – vyjádřením ctnosti samotného dárcce.²¹

Křesťanská nauka (podobně i judaismus) pojímá dar a obdarování, resp. dobročinnost *largo sensu* jako almužnu prosebníku, jako pomoc potřebnému bližnímu. Učení sv. Augustina (Aurelius Augustinus, 354–430) poskytuje jakousi „rukověť“ pro konání dobrodiní: „všechny lidi máme milovat rovnou měrou; ale protože nemůžeš činit dobře všem, měl by ses starat v prvé řadě o ty, kteří jsou s tebou nějakým losem či údělem těsněji spjati vzhledem k časovým, místním nebo jakýmkoli jiným okolnostem.“²²

Oddobí středověku bylo z tohoto pohledu ovlivněno humanistickými myšlenkami o potírání žebřání (Martin Luther) a pomoci lidem v nouzi tak, aby se opět stali soběstačnými (Juan Luis Vives). Projevem společenských snah o alespoň částečné řešení situace potřebných bylo zakládání nejrůznějších podpůrných ústavů, útulků, nalezinců, sirotčinců, které byly financovány často právě z dobrovolných darů. Na určitou negativní stránku přehnané (tj. příliš velkorysé) dobročinnosti počínají upozorňovat autoři osvícenské éry (Thomas Fuller), když dospívají k myšlence, že dárcovstvím můžeme totiž snižovat ochotu obdarovaného pracovat, a být tak soběstačným ve své vlastní existenci.

Národní obrození a období po něm obrátilo pozornost i k jiným než sociálním aspektům darování a dobročinnosti, začalo se zajímat o různé vzdělávací, výchovné, kulturní, vědecké, umělecké, literární a jiné cíle. Za těmito veřejně prospěšnými účely počíná vznikat a úspěšně fungovat celá řada nadací, spolků a sdružení. V našich poměrech stojí za připomenutí Nadání Josefa, Marie a Zdenky Hlávkových z roku 1904 (dodnes fungující), které svým pořízením pro případ smrti založil patrně nejvýznamnější český mecenáš Josef Hlávka (1831–1908). Dvacáté století s sebou kromě jiného přineslo i nástup moderních sociálních států, jež dobročinnost a pomoc potřebným částečně přebírají za své, a tak se zajištění základních životních potřeb sociálně potřebných stává jednou z funkcí státu a jeho systémů sociálního zabezpečení a státní sociální podpory. Míra angažovanosti státu, tj. veřejné sféry, se pochopitelně liší a lišila v čase i místě. Existují státy, kde je míra soukromoprávní „dobročinnosti“ stále převažující (USA).

V našem kontextu je tento vývoj patrný v období socialistické právní doktríny, která usilovala o naprostou etatizaci sociálního zajištění potřebných, a příznačně proto podceňovala všechny soukromoprávní instituty sloužící témuž účelu (darování, výměnek, civilní renta atp.).

²¹ SVOBODA, F. *Filantropie*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 24.

²² AUGUSTINUS, A. *Křesťanská vzdělanost. De doctrina christiana*. Z latinských originálů přeložila Jana Nechutová. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 65–66.

KAPITOLA 3

Odlišení darování od podobných jednání

„*Největší dar je, umět posoudit hodnotu věci.*“

François de La Rochefoucauld (1613–1680)

Darování v právním smyslu, resp. darovací smlouvu je třeba odlišovat od jiných – svým zaměřením či účelem – podobných forem bezúplatných poskytnutí. Především odlišujeme darování ve smyslu civilního kontraktu od poskytnutí prostředků na účel **veřejné sbírky**. Veřejnou sbírkou rozumíme získávání a shromažďování dobrovolných peněžitých příspěvků od předem neurčeného okruhu přispěvatelů pro předem stanovený veřejně prospěšný účel (zejména humanitární nebo charitativní, rozvoj vzdělání, tělovýchovy, sportu nebo ochrana kulturních památek, tradic nebo životního prostředí. Režim veřejných sbírek podléhá zvláštní zákonné úpravě (zákon č. 117/2001 Sb., o veřejných sbírkách), přičemž sbírku je oprávněna konat za podmínek stanovených tímto zákonem pouze právnická osoba.

Darovací smlouvu je třeba lišit rovněž od **darování orgánů a tkání**, které podléhá rovněž speciální úpravě v zákoně č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání (transplantační zákon). Citovaný předpis výslovně vylučuje občanskoprávní úpravu (srov. § 31). Speciální úprava je odůvodněna specifiky darování orgánu nebo tkáně k transplantaci, přičemž respektuje jednu ze základních zásad soukromého práva, že lidské tělo ani jeho části nemohou být zdrojem finančního prospěchu či jiných výhod (*explicite* § 28 transplantačního zákona).²³ Legální výjimku z citovaného pravidla představuje režim, který připouští § 112, věta druhá obč. zák. 2012. V souladu s ním mohou být vlasy nebo podobné části lidského těla, které lze bezbolestně odejmout bez znecitlivění a které se přirozenou cestou obnovují, předmětem darovací smlouvy (fikce movité věci).

²³ S výjimkou možnosti dárce (s účinností od 1. dubna 2013) požadovat náhradu zákonem kvalifikovaných výdajů a ušlý výdělek ve smyslu § 28a a 28b transplantačního zákona. Podle citované úpravy tak přísluší osobě, která vypravila pohřeb zemřelému dárci, kterému byl proveden odběr orgánu, příspěvek na náklady související s vypravením pohřbu ve výši 5 000 Kč. Žijícímu dárci orgánu pak náleží náhrada účelně a prokazatelně vynaložených výdajů a rozdíl mezi ušlým výdělkem a obdrženou náhradou mzdy, platu nebo odměny a obdrženým nemocenským z nemocenského pojištění, který mu vznikl dočasnou pracovní neschopností v souvislosti s odběrem orgánu a poskytováním zdravotních služeb, které si tento odběr vyžádal.

Rozdíl existuje i mezi darováním a **spozorstvím**. Právní povaha sponzorování není pro účely soukromého práva řešena jednoznačně. Občanský zákoník nezná pojmenovanou smlouvu sponzorskou, a tak se k dosažení sponzorského účelu mohou užívat různé smluvní modalitty (kupř. úplatná příkazní smlouva, smlouva nepojmenovaná aj.). Určité vymezení sponzorování nalzáme ve veřejnoprávním předpise regulujícím reklamu. Zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy, v § 1 odst. 4 chápe sponzorováním příspěvek poskytnutý s cílem podporovat výrobu nebo prodej zboží, poskytování služeb nebo jiné výkony sponzora, přičemž sponzorem je právnická nebo fyzická osoba, která takový příspěvek k tomuto účelu poskytne.

S ohledem na výše uvedené a na praxi sponzorství je třeba konstatovat, že sponzorství má svou povahou blíže k reklamě než ke klasickému občanskoprávnímu daru. Je zde pravidelně poskytována protisluzba, byť by byla jen v minimální výši (kupř. vystavení loga sponzora na viditelném místě, povinnost uvádět jméno či logo sponzora na tiskovinách, oblečení, reklamních či upomínkových předmětech, v záhlaví názvu pořádaných akcí atp.), která má (resp. může mít) svůj nezanedbatelný majetkový (třebaže ne nutně bezprostřední) reflex. Strany sledující tento cíl pravidelně specifickou povahu sponzorského „daru“ zohledňují tím, že sjednávají a vymezují účel sponzorského plnění, jakož i další podmínky nakládání s takovým poskytnutím (příkaz příjemci, vázání poskytnutí sponzorského „daru“ na zajištění určitého výstupu, ujednání rozvazovací podmínky pro případ, že k sjednanému užití poskytnutého příspěvku nedojde, apod.).

Takto pojímanou sponzorskou smlouvu nelze chápat jako darování v režimu darovací smlouvy podle občanského zákoníku (i když se jistě nevyklučuje subsidiární použití některých jeho ustanovení). Jakmile však sponzorská smlouva neobsahuje žádné protiplnění ze strany příjemce, tj. jde skutečně o asynallagmatické právní jednání (např. autosalon uzavře sponzorskou smlouvu s dětským domovem o poskytnutí finančních prostředků na koupi nového vozidla ve výši 250 000 Kč k odvozu dětí do školy), lze takové jednání považovat za darování ve smyslu občanského zákoníku.

V praxi a následně v teorii byla v této souvislosti řešena otázka, zda je možné, aby taková sponzorská smlouva byla uzavřena za utajení totožnosti dárcce (donátora, sponzora) – tzv. **anonymní sponzorství (dárceovství)**. V dosavadní literatuře bylo dovozeno, že takové řešení je myslitelné v případě darovací smlouvy reálné, tj. v situacích, kdy k odevzdání předmětu daru dochází současně s uzavřením smlouvy. V takových případech totiž nepůsobí problém dovodit z daru nabídnutého anonymním dárcem obsah darovací smlouvy, tedy kdo má být příjemcem daru a co má být darováno.²⁴

²⁴ KOPÁČ, L., ŠVESTKA, J. Úvaha nad přípustností tzv. anonymního sponzorství. *Právní rozhledy*. 1997, č. 1, s. 15–18.

Rozdíl mezi darováním a liberalitami v úzkém slova smyslu (společenské úsluhy, sousedská pomoc, přátelská výpomoc) je podán dále (viz kapitola 7 o dobrovolnosti jako předpokladu darování).

V současné praxi vznikla v této souvislosti otázka, zda **dobrovolný příplatek společníka do obchodní korporace**, za nějž nenabývá podíl, je darem či nikoliv. Režim tzv. dobrovolných příplatků mimo základní kapitál je pro **společnost s ručením omezeným** upraven v § 163 zák. č. 90/2012, o obchodních korporacích (dále jen z. o. k.). Společník může se souhlasem jednatele společnosti (tj. nevyžaduje se svolání valné hromady, jako je tomu u standardní příplatkové povinnosti dle § 162 odst. 1 z. o. k.) poskytnout příplatek i tehdy, pokud tak nestanoví společenská smlouva s tím, že takový příplatek je možné poskytnout i jako nepeněžitý. Až potud poskytnutí dobrovolného příplatku společníkem s. r. o. naplňuje znaky darování ve smyslu občanského zákoníku (dvoustranné právní jednání, dobrovolnost, bezúplatnost, převod vlastnického práva). Ovšem závěr o tom, že na tuto situaci lze bez dalšího aplikovat ustanovení o darování, významně relativizuje fakt, jak je dále s příplatkem nakládáno, resp. za jakých podmínek se vrací společníkům. O jeho eventuálním vrácení již (obligatorně) rozhoduje valná hromada, přičemž jej může vrátit pouze v rozsahu, v jakém převyšuje ztrátu společnosti (§ 166 odst. 1 z. o. k.). Příspěvek je vrácen společníkovi zásadně (nerozhodne-li valná hromada jinak) poměrně podle výše, v jakém jej poskytl s tím, že přednostně se vrací příplatek poskytnutý společníkem podle § 162 odst. 1, tj. příplatek povinný. Je tak možné, že k vrácení dobrovolných příplatků vůbec nedojde. Pokud by společník jako dobrovolný příplatek poskytl 300 000 Kč a poté sám upadl do nouze, jeho možnost revokovat takový dar pro nouzi dárce (resp. požadovat redukci darování ve smyslu § 2068 odst. 1) by byla ochromena. Podobně komplikované a obtížně řešitelné situace by nastaly i v případě, kdy by dárce (společník plnící dobrovolnou příplatkovou povinnost) chtěl od darovací smlouvy z některého ze zákonných důvodů odstoupit (srov. § 2059 – odstoupení a odepření daru pro zákonem kvalifikovanou změnu okolností; § 2072 – revokace daru pro nevděk). S ohledem na výše popsané mám za to, že není vhodné právní úpravu darování vztahovat na právní poměry plynoucí z plnění dobrovolného příplatku mimo základní kapitál. Právním důvodem by tedy měla být nepojmenovaná smlouva o poskytnutí dobrovolného příplatku mezi společníkem a společností s ručením omezeným, na niž lze subsidiárně aplikovat některá ustanovení o darování a darovací smlouvě (základní ustanovení, slib daru, forma darovací smlouvy, náhrada škody při vědomém darování cizí věci atp.).

Na rozdíl od společnosti s ručením omezeným, kde existuje výslovná (byť stručná) úprava tzv. dobrovolného příplatku, u **akciové společnosti** tomu tak není. I když připustíme – s ohledem na dosavadní praxi a judikaturu – že

poskytnutí dobrovolného příplatku akcionářem ve prospěch akciové společnosti není vyloučeno, dospíváme (z podobných příčin – viz výše) k analogickému závěru jako u s. r. o., tj. že je nevhodné toto právní jednání označit za darování, že vhodnější je konstrukt nepojmenované smlouvy s případnou podpůrnou aplikací některých ustanovení o darování.